

Міністерство культури і мистецтв України
ТОВ «Продукс»

Український костюм у часі і просторі

Матеріали міжнародної наукової конференції

16-18 грудня 2004 р.

культури Волині та Галичини //Українознавство — наука самопізнання українського народу. Матеріали Х щорічної Міжнародної науково-практичної конференції. — К., 2001. С. 114-116.

12. Михайлова Р.Д. Прикраси знаті доби Ігоря і Ольги // Історія міст і сіл Великої Волині. — Науковий збірник. — Т.25. — Ч. 2. — Житомир, 2002. — С.186-192.

13. Михайлова Р.Д. Регіональні давньоруські прикраси Волині Х — початку ХІ ст. (за матеріалами речових скарбів) // Українська культура. Минуле. Сучасне. Шлях розвитку. Збірка наукових праць. — Рівне: РДГУ, 2002, — Вип. VII. — С. 27-46.

14. Михайлова Р.Д. Шийні гривні у складі речових скарбів Х — початку ХІ ст. з галицько-волинських земель // Музейні читання — 2001. — Київ, Музей історичних коштовностей України, 2002. — С. 199-207.

15. Михайлова Р.Д. Ятвяги і Галицько-Волинська Русь // Вісник ДАККК і М. — 2003. — №2. — С. 59-68.

16. Михайлова Р.Д. Традиції та побут кочових племен в художній культурі Галицько-Волинської Русі // Матеріали наукової конференції в м. Губині. — Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі (ХІІ — ХІІІ ст.). — Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конф. — Київ — Хмельницький — Кам'янець-Подільський — Старокостянтинів, 2004. — С. 113-129.

17. Михайлова Р.Д. Вивчення художніх традицій Галицько-Волинської Русі (за матеріалами скарбів Х — ХІV ст.) // Мистецтвознавство України. — Випуск четвертий. — К.: СПД Кравчук В.К., 2004. — С. 277-283.

18. Ратич О.О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. — К., 1957.

Несен Ірина,
м. Київ

Жіночі головні убори: проблеми функціонування у весільному ритуалі (за матеріалами Центрального Полісся).

Належачи до народного вбрання, головні убори є предметом постійних досліджень мистецтвознавців та етнологів, зразком народного ткацтва або вишивки і водночас — об'єктом семіотичного аналізу, частиною обрядового життя.¹³¹ Вони, як і чимало предметів традиційного побуту, багатофункціональні і в залежності від ситуації та чи інша функція — побутова, естетична, соціальна, ритуальна тощо — стає для них

першочерговою. Проблема функціонування головних уборів у весільному обряді давно привертала до себе увагу сучасних українських етнологів.¹³² Їх використання у дійстві утворює складну картину форм, кольорів, образів, дій і вербальних формул. Цей багатокomпонентний і насичений комплекс в традиційному суспільстві завжди наповнений живим змістом, який захований у глибині обряду. Виготовлення та наступне святкове переодягання вінка, намітки, каптура, хустки тощо були маркерами зміни статусу молодої, проходження нею певних етапів весільної процедури. Метою сучасної етнології є пошуки відповідей не лише на питання як, але і чому відбувались певні весільні акти.

Під час комплексного вивчення структури весілля Центрального Полісся автором були виявлені загальноукраїнські та специфічні форми функціонування в обряді різних головних уборів молодої, зокрема вінка та намітки. Аналіз окресленого питання є об'єктом дослідження у пропонованій статті. Насамперед розглянемо польові матеріали, що зібрані нами упродовж 1993 — 2003 рр. на теренах регіону у порівняльному контексті із джерелами середини ХІХ початку ХХ ст.

Образ молодої у традиційному весіллі формувалася різними засобами, зокрема, через обрядові дії із головними уборами. У першій половині обряду таким був вінок (вінець, корона). У Центральному Поліссі найчастіше вінок виготовлявся і накладався на голову молодої у день випікання короваю, напередодні здійснення шлюбу. Матеріалом для нього слугував барвінок — вічнозелена рослина, яка у народній традиції наділена якістю доброго начала. Ще однією рослиною, пов'язаною з образом молодої, була рута: «Ходи, батько, зо мною да зберем руту з тобою, дробна да зельона рута моя...» (с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). Вінки із живих рослин вважаються найдавнішими у слов'янській, а з часом українській традиції. Вони згадуються у таких давніх весільних текстах, як опис Г. де Боплана, який зазначав, що на голові у нареченої «не буває ніякого убору крім вінка з квітів...».¹³³ Живі рослини у вінку вважались красою, калина символізувала чистоту молодої: «Під каліною спала да каліна капнула да на білу сорочку, на чесного батька дочку» (сс. Розважів Іванківського р-ну Київської обл., Любимівка Вишгородського р-ну Київської обл.). Отже носіння її дівчиною знаково засвідчувало її незайманість, цілісність. Дослідник слов'янських ініціалій В. Балушок вважає калину та барвінок не лише весільними, а й ініціальними жіночими рослинами.

У Центральному Поліссі маємо інформацію про те, що молодій готували два вінки — один скромніший (без квітів) для запрошення гостей на весілля у переддень шлюбу і другий весільний з численними живими

квітами. Або у переддень весілля одягався барвінковий вінок, а у день шлюбу інший, найчастіше купований — із воску, паперових спіралей («стружок»), штучних квітів у поєднанні із нечисленними барвінковими листками.¹³⁴ Виразним прикладом такої традиції є весільний опис початку ХХ ст., здійснений В. Кравченком у с. Снитище (нині Народицького р-ну Житомирської обл.). Тут молода запрошує на весілля у вінку із зеленого пір'я, а в етапі завивання згадується перловий вінок.¹³⁵ На наш погляд, застосування воску, який у вінку мав назву «ярий», було невинновипадковим, і пов'язувало молоду у її перехідній стадії з іншим світом. Накладання вінка поєднувалося із розплітанням волосся. Він був знаковим втіленням позицій «чесна-нечесна», «сирота-несирота», медіатором між нею і подругами, сприяв їх швидшому одруженню.

Якщо весільний вінок готувався безпосередньо до весілля, то такі вироби, як намітка, чеpecь, хустка виготовлялися заздалегідь. Серед перелічених головних уборів окреме місце займає намітка — один із відомих символів української народної культури, Вона належить до групи так званих рушникових предметів, об'єднаних за формою та функціями. Вивчення намітки як частини народного вбрання розроблене досить повно¹³⁶. Так, на території Правобережного Полісся в контексті дослідження назв народного одягу, було виявлено низку нових локальних назв цього виробу: плат, намітка, намітець, часом — ручник, рантух у Західному Поліссі та намітка в Житомирському Поліссі. При цьому було виділено п'ять типів намітки за способом зав'язування, які визнані специфічними етнорегіональними рисами західнополіського костюма¹³⁷.

Дещо менше вивчалась намітка з погляду її ритуальної функції. Однак, ще Л. Нідерле, намагаючись реконструювати весільний обряд східних слов'ян, писав: «...Потім відбувалося облачення нареченої у весільний одяг, який ймовірно мав назву наметька, після чого наречену відводили до хати нареченого, де зустрічали медом та хлібом і обсипали різними плодами (зернами хлібних злаків, маком, порохом тощо), щоб вона була плідна та заможна»¹³⁸. Отже, за твердженням вченого, лексема намітка (від *pametati*, *iniscere*) не менш давня, ніж убрус і пов'язана з обрядом покривання. Він також стверджує, що іншим загальнослов'янським терміном на означення довгого полотнища були завой або повой. Таке уживало, за легендою, носила Св. Людмила.¹³⁹ Цікавим, на нашу думку, є те, що, посилаючись на дослідження Г. Гірта, Л. Нідерле виділяє у структурі індоєвропейського обряду малозрозумілий акт загортання дівчини у покривало, який відбувався між сватанням та заручинами і був відмінним від акту пізнішого одягання чепця¹⁴⁰. Дослідження ритуальної символіки головних уборів, зокрема намітки продовжили сучасні українські дослідники.¹⁴¹

На українських теренах намітка відома ще скіфам,¹⁴² а пізніше східним слов'янам: «Найдавнішим головним убором заміжніх жінок по всій Україні й взагалі у східних слов'ян було довге біле полотнище, так званий убрус¹⁴³».

Слід зазначити, що в окремих місцевостях регіону роль намітки в родинному житті збереглась в історичній пам'яті старожилів, а подекуди — в живій обрядовій практиці. Вона є суб'єктом обрядових дій під час здійснення низки етапів — сватання, посаду, завивання, розподілу короваю тощо. В регіоні її побутування фіксується досить нерівномірно. На більшій частині Житомирської та Київської частин Полісся намітка побутувала лише у північній частині території як головний убір, що з'являвся в обряді у момент зміни зачіски молодої. Отже тут у дійстві вона існувала паралельно із рушником. Останній був головним предметом дарування, що здійснювалося шляхом пов'язування, тобто одягання. Значно ширшим є ареал побутування намітки у весіллі Рівненщини (від Уборти до Стиру). Тут територією її суцільного поширення є як північна (поліська), так і південна (волинська південна Рівненщина та північна Хмельниччина) частини, де намітка з'являється уже в ході сватання (запоїн), її дівчина дарує' свекрам а, іншим — хустки: «Полотенця ціє, наметкі давалі сватам. Наметкі да хусточки» (с. Борове Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

В етапі посаду намітка виступає атрибутом санкціонуючого змісту. Нею з'єднують до купи молодих, що сидять на кожусі. Згадана традиція побутує на півночі не лише Рівненщини, а й Житомирщини. У цьому випадку намітка являє собою дуже довге полотнище, де перетинками позначено не одну, а дві намітки і номінується лексемами під'язнік або сповівач (с. Листвин Овруцького р-ну Житомирської обл.)- Ескізний малюнок такої форми зустрічаємо серед архівних матеріалів Г. Пашкової із с. Березового Рокитнівського р-ну Рівненської обл.¹⁴⁴

Ще одна назва намітки у весільному обряді — завивало'. «Ой, де пошла, де под'еласа цьое дьєучини мати, шо казала говорила завівало дати?».¹⁴⁵ Остання назва пов'язана із моментом зміни зачіски та головного убору молодої. Автором зафіксовані також форми: повивало, завівка (с. Борове), сповівало (с. Березове), перекривало (с. Прикладники Зарічненського р-ну Рівненської обл.), памітець (с. Мульчиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.).

Дослідженнями сучасних українських дослідників встановлено, що Правобережне Полісся є територією побутування двохактної зміни головного убору молодої. Ця традиція в семіотичному аспекті до кінця не вивчена і може мати глибинні символічні мотивації. Свідченням цьому є

окремі оповіді, що траплялись нам на теренах Київського Полісся: «Як дівка з парнем гуляє і прагуляє дівування да ще й дитя приведе дак оце її завивали лише в намітку, а хустку не накидали. Вона вже так не дівка, не жонка — людська поговорка (с. Паришів Чорнобильського р-ну Київської обл.).

У ході весілля перший акт одягання наречених головного убору молодиці відбувався у хаті молодої. Тут із неї знімали вінок і натомість покривали подвійною наміткою-завивалом:

Ой, Наташко, квітко, скинь намітку ягідко,
Не пристало до лоба, бо це тобі не подоба.
Наташко, черешенько, в намітці хорошенько,
Вже пристала до лоба, бо вже тобі подоба

(с. Шагова Славутського р-ну Хмельницької обл.).

У частині Житомирського Полісся, локалізованій між Ужем і Тетеревом завивалом називали не намітку, а велику хустку. Вочевидь, саме вона у прихованому вигляді згадується в одному із піснених текстів:

Ой, де ж тая весільная мати,
Що й обіщала вілечко дати,
Б'єлеє нелинючеє,
Усіх дєвок неминучеє.
Б'єлеє, ще й із квітками,
Розставайся, доню, з дівками.
Б'єлеє, ще й із кітицями,
Оставайся з молодицями.¹⁴⁶

Така хустка одягалася поверх зав'язаної кінцями назад малої хусточки. Ми не виключаємо, що великі хустки, засвоєні весільним обрядом як атрибути завивання, відповідають історичному терміну рантух, що згадується в «Актовій книзі Житомирського уряду кінця XVI ст.». В ній розрізняють рантух — велику хустку і рантушок — вочевидь малу, але рантух у місцевих актах «...це виразно хустка»¹⁴⁷. Отже, у цьому випадку, рантух не є аналогом намітки за формою, але її субституттом.

Під час знімання вінок піднімали у бік усіх дівчат, найперше одягали на її неодружену сестру, а потім на дружок: «Котиться сонечко додолу, заскучала Маруся додому. Заведи, Іванку, де ти взяв, щоб на єї віночок не зів'яв. Не зів'яне, Ганнусю, не зів'яне, є у тебе старша дружка - догляне» (с. Рудня Димерська Вишгородського р-ну Київської обл.). В інших випадках його і завивало клали на світилку, а вона у такому вигляді танцювала. У ході етапу завивання ми бачимо редукцію шлюбного вінка, яка відбувається у актах знімання із нього стрічок і роздавання їх дівчатам-дружкам. Така традиція добре простежується у південній частині Центрального Полісся та на Волині (Славутський, Ізяславський р-ни

Хмельницької обл.). На півдні Київського Полісся (межиріччя Ірпеня і Тетерева) ці дії мали також спеціальну назву — здавання дівування. В інших місцевостях часом зустрічається скорочення вінка у пошлюбній частині. У цьому випадку вінець втрачає свої головні елементи, символи дівочтва нареченої — уже згадувані стрічки («бинди») та центральну червону квітку. Після знімання останніх його уже вважають лише половиною вінка (с. Паньківці Старо-Синявського р-ну Хмельницької обл.).¹⁴⁸

Найчастіше завивало було від матері нареченої, рідше — від молодого: «Чи будеш мене, Мотрусю, любити, в моїм тоненькім серпанку ходити».¹⁴⁹ Давня форма завивання пов'язана з покутем; пізнішим для регіону є завивання на ослоні (сс. Недашки, Горинь, Іванівка Малинського р-ну Житомирської обл.). Завивали найближчі одружені родички (завивальниця, завивалка, напиналиці) з роду молодої (локальний) або з обох родів (загальний варіант). Намітку подавали молодій, поклавши на вічко від хлібної діжі: «Подивіся, Галечко, до тебе сестра іде, вона на голові віко несе, а на вєці завіванєчко, міняєцца дівуванє» (с. Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл.). Або клали на коровай разом з іншими атрибутами завивання — каптуром та кичкою.¹⁵⁰ Атрибути завивання в регіоні нерідко подавали з припічка: «Сед'ит мат'и на опічечку, держіт чепец і нам'їточку».¹⁵¹ Наголосимо, що ритуальний спосіб покривання завивалом цілком відрізнявся від звичайного способу зав'язування наміткою. Розділивши волосся навпіл на потилиці, його накручували на пасмо льону, зверху одягали шапочку (очіпок, каптур) і покривали наміткою. Полотно головного убору перехрещували на грудях, обвивали навколо талії, виводячи кінці ззаду або спереду. Аналогічним чином її загортали і у велику хустку. Зав'язана у такий спосіб молода була обмежена в рухах: «Бійся, Маруся, Бога, кинь каптур до порога, а каптур як каглянка, ти в ньому як циганка, та викинь його в сїни, щоб його свині з'їли» (с. Левковичі Овруцького р-ну Житомирської обл.). Маємо спорадичну інформацію про те, що у такому вигляді наречена повинна була відбутися дефлорацію у коморі (с. Клесів Сарненського р-ну Рівненської обл.). Вочевидь, таке сповивання нареченої пов'язане із символікою її перехідного статусу через тимчасову смерть, яка знаково репрезентувалась через загортання у шматок тканини (саван). На знак чесності поверх завивала зав'язувалася червона стрічка з букетом-квіткою збоку. Сьогодні структура обрядодій описаного етапу добре фіксується лише у північній частині Центрального Полісся. Однак, на початку ХХ ст. аналогічний обряд В. Кравченко фіксував і на півдні регіону¹⁵².

На півночі досліджуваної території завивання було завершальною частиною етапу посаду. Тут вінок знімали зразу після зв'язування молодих до купи: "Обох в'яжуть наміткою, потім цю намітку в'яжуть молодому до пояса (тут вона субститут пояса — / . Н.) (с. Кам'яне, Обсіч Рокитнівського р-ну Рівненської обл.); або: «Зводять молодих головами тричі і тричі стискають наміткою. Другою покрита голова молодої» (с. Бережниця Дубровицького р-ну Рівненської обл.).¹⁵³ Часом фіксуємо покривання молодої наміткою, та завивалом поверх неї (м. Рокитне Рівненської обл.).¹⁵⁴ Аналогічні свідчення записані нами і на південному заході Житомирського Полісся: «І княгиню намітками напінали, Сю колись незав'язану у венку не везли, а у неї вдома напіналниці напінали. Єдна пуд спод зав'язувалась, друга наверх» (с. Степанівка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.).

У селах, що розташовані у межиріччі Горині й Стиру, завивання відбувалось у дещо іншій формі і мало назву скривальщина: «Догадайся, Марусю, куди матюнка пошла. Пошла в клітку по намітку, накрить головою, в чужую стороноюку. В чужую стороноюку, щоб не було соромойку» (с. Бичаль Костопільського р-ну Рівненської обл.). Цей обряд здійснювався перед виїздом до молодого. Молодій, не знімаючи вінка, києм накладали на голову намітку, при цьому не завиваючи її. Перед накладанням намітки сват обводив нею над усіма учасниками шлюбного дійства і вони «втиралися» нею. Під час перекривання дарували худобу, землю, птицю (с. Серники Зарічненського р-ну Рівненської обл.). На знак чесності молодої по намітці, а пізніше по хустці, їй в'язали червону стрічку. У середині ХХ ст. в окресленому регіоні молодій наміткою починають обвивати лише шию, не захоплюючи голови. У цьому випадку певну частину весілля вона має головний убір, який є поєднанням вінка і довгого полотнища (намітки) і у цьому сенсі є очевидно праобразом похідного для української весільної традиції вельона з фатою. Остання, на думку багатьох дослідників, як і вінок має апотропейну властивість¹⁵⁵.

У хаті молодого зняту намітку закидали на піч, образи, жердку-пересову (с. Глушкевичі Лельчицького р-ну Гомельської обл.) або в комору на кілок, який часом називали дід-колько (с. Березове, Залав'є).¹⁵⁶ Такі ритуальні дії можуть мати зв'язок із темою пошанування хатнього божества, домовика. Нерідко намітку забиравала свекруха: «Чи довго цій молодиці та сидіти у темниці. У світлоньку вигляньте, їй наміточку знімайте» (с. Кутки, Шагова), але частіше вона залишалась у користуванні нареченої або її забиравала мати молодої (с. Копище Олевського р-ну Житомирської обл.). Часом із посадного завивала молодому після весілля шили штани (с. Лутки Столинського р-ну Брестської обл.).¹⁵⁷ Якщо

молода визнавалась весіллям чесною, за її намітку свекруха давала викупний дар: «Матюнка, голубонька зніми завівало, занесі в комору, подаруй корову, занесі в світлицу, подаруй телицу» (с. Андріївка Олевського р-ну Житомирської обл.). Усі деталі нового головного убору постійно молода починала носити через тиждень по весіллі, що також пов'язане із переходною традицією (с. Кам'янка Олевського р-ну Житомирської обл.).

В регіоні намітка функціонує і як один із коштовних подарунків найближчим родичам: «Стиха, бояри, ідіте, прошу не ломніте — наши пороги не вороги, наши подарочки з тонкої серпаночки»¹⁵⁸. В Костопільському районі, що на Рівненщині намітка для дарування має відповідну назву — подарок і є меншою за розміром, ніж намітка для завивання. Такі укорочені вироби давали на короваї гостям в обмін за їх подарунки. Подарки зав'язували через плече і навколо талії, виводячи кінці збоку — «одягали». Намітками навхрест в'язали сватів та свах перед розподілом короваю або під час його перевезення до молодої (с. Залав'є).»¹⁵⁹ У всіх наведених випадках намітки-дари не брали оголеними руками, а подавали предметами, що мали форму палиці — батоном, києм, рогацем (вілками).

Аналіз структури етапу весільного завивання, здійснений на основі викладеного польового матеріалу формує низку запитань: чому у період від середини XIX до першої третини XX ст. воно було двоактним; якою знаковістю була наділена намітка; діахронний контекст побутування весільних головних уборів тощо. Для з'ясування поставлених запитань спробуємо вибудувати смисловий ланцюжок. Насамперед зазначимо, що покривання молодої наміткою у весільній системі Центрального Полісся, пов'язане лише з її територією. Саме тут вона отримувала атрибути-маркери одруженої, що, можливо, пов'язане із уксорилокальною обрядовою формою (зокрема ночівлею на її території).

Активне використання намітки упродовж весільного дійства корелюється з її міфологією. Остання пов'язана насамперед не з орнаментом, як це нерідко ми бачимо у рушнику, а з формою видовженого полотнища та матеріалом, яким завжди є льон. В цьому сенсі поняття намітка практично зливається зі шматком полотна. Останній володіє властивістю апотропея. Згадаємо казкові сюжети про кидання героєм позад себе полотняного шматка (рушника). Водночас, відомо, що на Поліссі побутували вірування, що під час грози жінки повинні знімати хустку і накидати намітку — «од нещастя» (с. Залав'є).¹⁶⁰ Ці уявлення фіксували і інші науковці: «В західних районах Полісся під час грози, коли гриміло хутчій намотували намітку, щоб грім не забив»¹⁶¹. Такі погляди

формують антигрозову властивість виробу. Остання пов'язує намітку із верхнім світом. З ним, за місцевими уявленнями, пов'язаний і льон, який за легендами походить від Божої свічі (її 'нота), тобто від Божого вогню: «Ляне мертвецю на лаву под спину, бо льон — то з Божої свічі. Хто на ньому лежить, того не будуть лаяти на цьому світі (після смерті — І.Н.» (с. Берестовець Коростенського р-ну Житомирської обл.). Ці уявлення можна доповнити оповіддю про те, як у бодні з лляним сіменем дівчина врятувалась від нечистого: «Колись моя мати розказувала, було таке. Якось увечері стали дівчата святкувати і пришли такі панічі. А одна взяла віника і так хату замете, так хату замете. Коли дівця аж такіє ракотиці в його. Вона раз і заховалася в бодню, а там льон лежав (сім'я — / Н.). То вони тіє дівчата подушили, а до тої не могли подойти. Один подошов до цієї бодні да каже: «Це твоє щастя, що ти в льону заховалась. Коли б не льон, то ти б була наша» (с. Мокляки Ємільчинського р-ну Житомирської обл.). Пісенна символіка намітки наголошує на потойбічному походженні останньої, її приносить мурашка як мешканець хтонічного світу: «Вибегла мурашечка, з темного куташечка, вінесла скриваннечко, вічнеє дивуваннечко» (с. Люхча Сарненського р-ну Рівненської обл.). Усі наведені факти свідчать, що намітка як маркер зміни статусу нареченої, за місцевими уявленнями, походила із іншого, можливо верхнього світу і сприймалась як Божий дар. А що означало покривало у давніх культурах? Іще у другій половині XIX ст. О. Афанасьєв у контексті вивчення міфології слов'ян, зазначав, що у традиціях всіх народів індоєвропейського походження існують уявлення про небесних жінок і дівчат, які, мешкаючи у верхньому світі, займалися доїнням небесних корів, вирощуванням, обробкою та виготовленням лляних полотен, небесних покривал, що утворювались із туманів.¹⁶² У такий спосіб небесні полотна міфологічне пов'язані із хмарами, грозовими явищами. Небесне молоко падало на землю у вигляді дощів. Вочевидь, не випадково, покриваючи молоду, мастячи її волосся маслом, свахи виконували пісенний текст, де згадуються корови і молочні продукти. Останній і сьогодні має широке побутування в Україні: «Ой, дай, мати, масла. Я ж тобі корови пасла...». Як бачимо, і в останньому випадку перед нами постає сюжет, що в ньому весільна намітка постає символічним небесним даром, який виготовлявся небесними жінками-ткалями, які водночас доглядали небесних корів, і мав наділити молоду плідністю у шлюбі. Натяки на це знаходимо і у регіональних пісенних текстах: «Несем тобі перекривалки, щоб було на повивалки» (с. Прикладники). У цьому сенсі згадаємо, що основною ознакою готовності дівчини до шлюбу та родинного життя були її навички ткалі, а виготовлені нею рушники,

хустки, полотно, намітки були основними дарами під час сватання та святкування шлюбної угоди. У свекрухи ж вона вкривала хату полотняними виробами, як багатством і благом.

Намітка безперечно має універсальне значення з-поміж усіх головних уборів, що побутували у весіллі Центрального Полісся. Це підтверджує її ритуальне функціонування і в інших обрядах родинного життя. Адже першим даром новонародженому був сповивач, який лексично тотожний весільному сповивалу або повивалу. Близькими ці атрибути є і за функцією — новонародженого загортають у сповивач (полку), як і молоду у намітку. Очевидно з цією міфологією пов'язане і поховання у намітці або настилання її у труну. Так, у пісні дочка запрошує матір-небіжницю до себе на весілля і отримує відповідь: «Не встану я, моя доню, на очах намітка, нехай тебе споряджає твоя рідна тітка» (с. Думинське Овруцького р-ну Житомирської обл.). Цікаво, що у минулому на смерть зберігали саме весільну намітку, як і інший вінчальний одяг, «щоб наміткою тою руки накрили і сподницю наділи, але це не за моєї пам'яті» (с. В. Стидин Костопільського р-ну Рівненської обл.).

Завершальним актом зміни головного убору нареченій на знак її переходу до одруженої групи є знімання намітки і зав'язування натомість хустки. Ці дії відбувались лише у свекрухи. Хустка, як і намітка, давно віднесена дослідниками слов'янського одягу до головних уборів рушникового типу¹⁶³. У Київському Поліссі автором зафіксовані прямокутні доморобні хустки, виконані червоною заполочтю. У них основний колір лінійно перетканий поперечними чорними та білими нитками. Місцева назва виробів — очепок або запаска (с. Блідча Іванківського р-ну Київської обл.). Спосіб зав'язування кінцями назад, покладеними поверх полотноща хустки, до певної міри відтворював шапочку. Поверх такого очепка, під підборіддям, пов'язувалась інша хусточка (крамна, тернова), кінці якої кріпились між лобом і потилицею. Показово, що близькі за зовнішнім виглядом хустки знаходимо в описі реконструйованого «праарійського» весільного обряду, пов'язаного зокрема із «...покривання волосся нареченої особливою вовняною хусткою, зазвичай у вигляді чепця, часто червоного кольору...»¹⁶⁴.

Підводячи підсумки, зазначимо, що в історичній пам'яті місцевих старожилів Центрального Полісся достатньо добре збереглися спогади про виготовлення і ритуальне переодягання упродовж весілля нареченій головних уборів у послідовності вінок-намітка-хустка. При цьому відбувається ритуальна редукція вінка шляхом знімання з нього предметів, що символізують незайманість (чесність) молодої, а наміткою вона сповивається по тілу на кшталт сповивача. Гомоморфними змінами

ритуалу заміни вінка наміткою, на нашу думку, можна вважати накидання останньої на вінок або обвивання навколо шиї (села розташовані у межиріччі Стиру й Горині). У цьому випадку полотнище намітки може вважатися символічним першообразом фати на вельоні.

У західній частині регіону, з-поміж розглянутих головних уборів, намітка виступає універсальним предметом у весільному дійстві і є не лише головним убором, а й субститутутом рушника. Однак, в окремих частинах обряду рушник і намітка не завжди взаємозаміняються. Так, на відміну від рушника, остання ніколи не стелилась в ноги молодим під час вінчання. Символіка намітки, як тканого виробу, обіймає міфообрядові уявлення про властивості льону, лляного полотна і пов'язана з верхнім світом. Водночас, двоактне завивання молодої, засвідчене на теренах Центрального Полісся етнографічними матеріалами XIX та XX ст. може бути рудиментом індоєвропейської весільної традиції.

Раїса Свирида,
м. Київ

Народний костюм Центральної Київщини

В основі народного вбрання Центральної Київщини закладені загальноукраїнські традиції поєднання натільної вишитої білої полотняної сорочки з верхнім поясним і плечовим типами одягу. Як і всі вияви традиційної культури, одяг пов'язаний з духовними уявленнями, з народним світоглядом. Пройшовши складний еволюційний шлях від первісних сакральних функцій до прагматичних, він зазнав руйнування своїх духовних якостей із заміною сакрального на естетичне в 19 столітті і почасти на еклектичне в 20 столітті. І саме Київщина, яка віддавна була визначним суспільно-політичним і економічним центром, генератором духовного й культурного розвитку, славні традиції якої хвилями розходились навкруги, на початок 20 століття стала водночас центром антиетнічних суспільних тенденцій. З великих київських і сільських ярмарків масово впроваджувалися в народний побут прагматичний одяг мануфактурного виробництва з позаетнічними міщанськими впливами.

Великих руйнацій зазнала старожитня Київщина через війни, насильницьку колективізацію і голодомор, які почергово знищували під корінь традиції і пам'ятки народної культури, зокрема було втрачено і давніші комплекси народного вбрання. Тому досконалі давні якості традиційного одягу Центральної Київщини, збережені в поодиноких зразках у музейних колекціях, у малярстві, а також згадки про них у